

- Öesterreichs (1849–1853) / О. Остапенко // Проблеми слов'язнознавства. — 2003. — Вип. 53. — С. 264–270.
7. Панько Т. Українське термінознавство : підручник для вузів / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
  8. Рожанський Б. Руска мова на правничім відділі львівського університету / Б. Рожанський // Часопись правнича. Видавництво наукового товариства імени Шевченка. Для теорії і практики. — 1895. — Рочник V. — С. 30–35.
  9. Сербенська О. А. Про розроблення української юридичної термінології / Олександра Антонівна Сербенська // Радянське право. — 1958. — №4. — С. 106–112.
  10. Субтельний О. Україна: Історія / Орест Субтельний. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 1992. — 502 с.
  11. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX століття. Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Людмила Олександрівна Ткач. — Чернівці : Книги-XXI, 2007. — 704 с.
  12. Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія : навч. посіб. / Людмила Іванівна Чулінда. — К. : Магістр XXI сторіччя, 2005. — 112 с.
  13. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. — К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2003. — 160 с.

Nadija Trach

THE DEVELOPMENT OF LEGAL TERMINOLOGY IN HALYCHYNA (ON THE MATERIALS OF SCIENTIFIC SOCIETY OF TARAS SHEVCHENKO PUBLICATIONS)

The article highlights the issue of Ukrainian legal terminology development in Halychyna in the 2nd half of XIXth — in the beginning of XXth century. The particular attention is paid to publishing activity of Scientific Society of Taras Shevchenko in legal sphere.

Key words: term, terminology, legal terminology.

Матеріал надійшов 07.11.2012.

УДК 81.411.21'42–13

Туранли Ф. І.

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АРАБОГРАФІЧНИХ ТЮРКСЬКИХ ТЕКСТІВ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті розглянуто методи лінгвістичного та джерелознавчого аналізу арабографічних тюрксько-османських джерел. Головну увагу приділено інтерпретації текстів, транслітерованих з мови оригіналів і належним чином трансформованих відповідно до норм сучасної турецької мови. Застосовано способи адаптації тексту й адекватний переклад українською мовою, а також докладне його коментування.

Ключові слова: арабографічні тексти-джерела тюркського походження, методи, лінгвістичний аналіз, переклад українською мовою.

У джерельній базі історії та культури України, зокрема її козацько-гетьманської доби, важливе місце посідає комплекс арабографічних текстів, під якими розуміємо писемні та інші пам'ятки історії, автори яких походять з країн, населених тюркськими етносами. Особливість дослідження зазначених текстів тюркського походження зумовлюється їх характером, специфікою походження, способом кодування та фіксації історичної інформації, станом і місцем збере-

женості документальних ресурсів. Унікальність цих текстів полягає і в тому, що вони репрезентують два різновиди інформації: конкретно історичну та історіографічну. Незважаючи на специфіку цього різновиду джерел, їх дослідження ґрунтується на загальних принципах джерелознавства — історизмі, науковій об'єктивності, всебічності, конкретно історичному та системному підходах; на комплексі методів, прийомів та способів пошуку, виявлення та добору дже-

рел, їх всебічного і критичного аналізу, встановлення достовірності та інформативної цінності [3]. Проблеми теорії і методики історичного джерелознавства набувають особливої актуальності в умовах антропологічного та цивілізаційного осмислення історії України в контексті відновлення її державності, досягнення соборності та цілісності української нації, взаємозв'язків та взаємопроникнення культур і традицій різних народів.

Важливе місце в теоретико-методологічній базі вивчення арабографічних текстів-джерел тюркського походження посідають напрацювання їх видатних вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема таких, як Агатангел Кримський, Василь Бартольд, Йозеф фон Хаммер-Пургшталь, Омелян Прицак, Ярослав Дашкевич, Юрій Кочубей, Григорій Халимоненко, Віктор Остапчук, Зігмунд Абрагамович, Едвард Триарські, Ян Рибка, Федір Корш, Василій Смірнов, Сагіт Фаїзов, Олександр Самойлович, Володимир Гордлевський, Ананій Зайончковські, Франс Бабінгер, Ісмаїл Накки Узунчаршили, Зекі-Веліді Тоган, Юсуф Галачоглу, Альдо Мартурано, Галіль Іналджик, Ферідун Емеджен, Юджель Озтюрк та інші.

У контексті історичного підходу до різних видів тюркських пам'яток особливу увагу слід звертати на їх генетичні корені, на спонукальні мотиви та умови створення, їхній вплив на зміст та спрямованість джерел. Реалізація методологічних принципів відбувалася шляхом застосування суто джерелознавчих методів дослідження згаданих арабографічних текстів. Головними у цьому є методи джерелознавчого і текстологічного аналізу, критики: а) *critique externe* або *critique sources*; б) *critique interne* або *critique des faits*, атрибуції джерел, порівняння, класифікації, періодизації та ін. Залучені авторські інтерпретаційні методи у підходах до здобутої джерельної інформації з історії та культури України, її адресного використання для вивчення міждержавних, соціально-економічних, військових, етнічних та культурно-релігійних взаємин між тюркськими та слов'янськими країнами, розширення концептуальних засад розвитку українського сходознавства з акцентом на історичне та лінгвістичне джерелознавство.

Необхідність розроблення комплексної методики [2; 5; 12] пошуку та ретельного опрацювання писемних пам'яток, зокрема архівних документів тюрксько-османською мовою, встановлення адекватності зазначених текстів, осмислення елементів відповідної культури [4], переклад виявлених документів українською мовою та їхнє тлумачення зумовлювались як неодмінна потреба об'єктивного використання

джерел для висвітлення козацької доби українсько-кримськотатарсько-турецьких взаємин.

У дослідженні порушеної проблеми основна увага була приділена інтерпретації текстів¹ [6], транслітерованих з мови оригіналів і належним чином трансформованих відповідно до норм сучасної турецької мови. Наступний етап — адаптація тексту, адекватний переклад українською мовою і докладне його коментування. У своєму дослідженні ми дотримуємося тієї думки, що критеріями науковості нашої студії є: адекватність сприйняття та розуміння ключових понять досліджених нами тюркських джерел, які стосуються історії України; відповідне збереження цілісності та точності передачі змісту текстів досліджених джерел, усунення припущених раніше помилок та різночитань самого тексту та коментарів і приміток до нього тощо.

Коментування документів супроводжуються тлумаченням використаних термінів — історичних, релігійних, філософських, літературних, а також географічних назв — українською мовою.

Варто зазначити, що не менш важливим є вивчення різних систем літочислення, аналізу співвідношення між ними. Застосування методики переведення дат на відповідну систему літочислення є необхідною умовою встановленню достовірності подій у контексті історичної хронології [3]. Дати вказуються в текстах за ісламським літочисленням — *هجری* («*hicri*, *гіджри*») — і узгоджувались із християнським літочисленням, що дозволило скласти відповідні хронологічні таблиці.

Комплексний підхід до інтерпретації арабографічних літописних пам'яток у межах жанру *ان عیاق و یم* («*vakayı'-name*, *вакаїнаме*») та інших документів суттєво збагачують джерельну базу української історіографії.

Внаслідок специфіки досліджень джерелознавчого характеру в нашій роботі домінує текстологічний аналіз оригіналів арабографічних тюрксько-османських писемних джерел, в рамках якого здійснено переклад відповідних джерел українською мовою із забезпеченням при цьому розширених цитувань та коментувань документальних текстів, а також представлення деяких із них у повному обсязі у вигляді додатків.

Методологія такого типу дослідження передбачала ретельне врахування особливостей розвитку османської історіографії, специфіки відображення в ній «українського питання XVI–XVIII ст.». У зв'язку з цим слід акцентувати

¹ Тексти джерел традиційних культур країн Сходу — це мовні, системно-структурні утворення, за концептами (смысловими наповненнями) ключових понять яких стоять елементи традиційних культур, що створюються під впливом релігійно-філософських вчень як головних чинників формування світоглядних, морально-етичних принципів носіїв цих культур

увагу на таких пам'ятках османської історіографії, як *لوتالكاتب و ىكئلاميم لوتاجرد ىكئلامسم* / *Tabakatü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*'i («Природа країн та ступені сходження») Мустафи Челебі Джелалзаде Нішанджи (1494?–1567); *يوجچپ* / *Tarih-i Reçevî* («Історія Печеві») Ібрагіма Печеві (?–1650); *ىخيرات رادحلس* / *Silâh-dâr Târih-i* («Історія зброєносця») Сілахдара Финдиклили Мехмеда Аги (1658–1723) та ін. Аналіз стилю написання історичних творів, їх мова, а також зміст у контексті політичних, економічних, соціальних проблем Османської держави, її взаємин із сусідніми народами та їхніми культурами [13–14] уможливорює дійти висновку, що більш досконаліх форм османська історіографія досягла у XVII ст., свідченням чого стали праці *يذكلف خيرات* / *Fezleke-î Târih* («Підсумок історії») Катіба Челебі (1608–1656), в яких висвітлюється розвиток подій в Туреччині у 1591–1654 рр.

В літописних документах згаданих істориків Османська держава у XVI–XVII ст. характеризувалася як правова держава, у якій правителів представляли суто захисниками прав всього населення країни. Ця тенденція простежується, зокрема, у працях Ібрагіма Печеві, Катіба Челебі та ін., у яких деякі події висвітлюються досить детально, зокрема періоду правління султана Османа II (роки правління: 1618–1622).

Враховуючи методологічні напрацювання сучасних турецьких авторів у порівнянні із українськими та зарубіжними, можемо сказати, що західна методологія історичної науки пропонує досліджувати історію за схемою: давня Греція — Рим — Середньовічна європейська історія — сучасність. Турецькі вчені наголошують, що за умови такої методології залишається поза увагою османський історико-культурний чинник і його місце в західній культурі. У цьому зв'язку теоретичні та методологічні підходи до історії людства, вироблені на Заході, а також вченими країн Сходу, включаючи турецьких та арабських, також заслуговують на увагу. Варто зазначити, що в дослідженнях із османської історії не проглядається загальноприйнята методологія, вони недостатньо співвідносяться із історіографією всесвітньої історії [7; 10–11].

Переконуємось у тому, що сучасне вивчення пам'яток тюрксько-османської історії та культури можливе лише з погляду загальносвітової історії, відмови від ідеологічно заангажованого їх трактування. Не можна ігнорувати той факт, що найдавніші цивілізації виникли у місцях, де проходили річкові шляхи або в межиріччях афро-євразійського континенту: шумерсько-месопотамська, єгипетська, індійська, китайська, орхон-тюркська, трипільська. Зазначені культури мали особливі соціальний, політичний та економічний устрої та розвивались під впливом за-

гальних тенденцій до еkleктичного взаємопроникнення тогочасного світу, його різних цивілізацій. У цих процесах ключову роль відігравали міста, які представляли основну модель тогочасної культури. Провідне місце в укоріненні синтезу, збереженні та відродженні культур займали: Римська імперія, Арабський халіфат, Османська імперія та інші. Торгівельні зв'язки, які встановлювались між державами завдяки «Шовковому шляху», починаючи від Середземного моря й до Китаю, а звідти морським шляхом до Індонезії, мали неабияке значення у розповсюдженні наявних культур, у тому числі й історичних знань, на східному та західному напрямках.

Слід наголосити на тому, що при вивченні та дослідженні тюркських джерел з історії України козацької доби, зокрема Туреччини османського періоду, важливою методологічною проблемою є парадигми сучасної науки та освіти, які дедалі ширше виявляються за умов глобалізації світу. Внаслідок цього зазнають певної трансформації традиційні культура, освіта, наука, а отже, ускладнюється об'єктивне висвітлення історії національної держави та національної культури.

У цьому зв'язку методологічного значення набуває подолання мовно-лінгвістичного бар'єру. Знання тюркських мов, зокрема тюрксько-османської, арабської, перської та інших, а також культури та філософії цих народів є важливим засобом для виявлення та класифікації джерельних матеріалів (архівних документів² [див. 9; 15] та інших пам'яток писемності) з історії України, їх адекватного перекладу та об'єктивної інтерпретації як однієї з передумов дослідження й історії українсько-турецьких взаємин.

Джерелознавче дослідження тюркських текстів може бути успішним лише за умови вибору ефективних методик їх аналізу і синтезу, створення наукового підґрунтя археографічної роботи, включаючи публікацію документів [1]. З цього приводу слушними є зауваги Ярослава Дашкевича щодо опрацювання цілісної методології дослідження східних текстів. «При підготовці *editio princeps* джерел, — зазначав він, — бажано дотримуватися оптимального варіанта: текст подається у факсимілі, з розшифруванням, графікою оригіналу або транслітерацією, в перекладі українською мовою <...> видання вимагає

² Зокрема, в українській історіографії для користування науковцями з'являється ще один турецький архівний документ періоду Османської імперії — ферман турецького султана Ібрагіма головнокомандувачу буджацьких татар. Подасмо повний текст цього документа в українському перекладі (факсимілі оригіналу тексту і транслітерації латиницею див. додатки у кінці статті). Документ написаний у стилі *дивані* тогочасної турецької палеографії арабськими літерами 1647 р., складається з дванадцяти рядків і зберігається в архіві музею Топкапи у Стамбулі.

повноцінного апарату: джерелознавчо-текстологічної передмови, реальних та мовних приміток, допоміжних покажчиків, бібліографії» [1]. Щодо проблеми видання східних джерел з історії України відомий історик наголошував: «Методика друкування східних джерел відрізняється від публікації матеріалів слов'янськими чи західноєвропейськими мовами — вона складніша. ... коли йтиметься не про *editio princeps*, поряд з перекладами вміщуватимуться оригінальні тексти (факсиміле або транслітерація). Такий спосіб видання [дослідження] даватиме змогу спеціалістам перевірити правильність перекладу...» [1].

Ці підходи Ярослава Дашкевича враховувались на всіх етапах нашого дослідження: від виявлення тюрксько- та латиномовних джерел, їх атрибуції, перекладу до аналізу та реконструкції змісту та з'ясування значення для повнішого висвітлення історії України. Такими є, наприклад, численні архівні документи³ [8], подані тюрксько-османською, староукраїнською мовами, а також латиною, зокрема: *فەرمان* / *Fer mân* («ферман») турецького султана Ібрагіма (роки правління: 1640–1648) очільнику буджацьких татар.

Наше особисте опрацювання згаданого архівного документа на основі запропонованої нами методики зробило можливим виявлення нових цінних відомостей стосовно історії України середини XVII ст., а саме часів напередодні Національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького та періоду посилення чорноморського вектора в дипломатичній діяльності гетьмана, а також відомості про підготовку козаків морського походу спільно з поляками проти Османської держави у 1646 році. У такий спосіб вдалося з'ясувати зміст одного із указів правителя Османської держави про можливий сценарій згаданого походу і дії влади. В разі його здійснення проти османських володінь буджацькі татари зобов'язувались надати військову підтримку османським силам, які обороняли українські землі від нападів з боку Речі Посполитої та Московського царства.

Особливу увагу привертає літопис XVII ст. *سیرت رادحلس* / *Silâh-dâr Târihi* («Історія зброєносця») Сілагдара Финдиклили Мехмеда Аги, як одна з найважливіших пам'яток писемності, ві-

домості якої безпосередньо стосуються історії гетьманської України. Опрацювання цього документа за запропонованою нами методикою дає можливість почерпнути важливу інформацію про зовнішню політику гетьмана Петра Дорошенка, зокрема активізацію його дипломатичної діяльності. Йдеться також і про обставини призначення султаном Мехмедом IV гетьманом всієї України Петра Дорошенка. Літопис Финдиклили дозволяє дізнатися детальніше про низку інших питань, пов'язаних з дипломатичною діяльністю гетьмана, зокрема про вплив конкретно-історичних умов на вибір напрямів здійснення зовнішньої політики гетьманського уряду стосовно Османської держави.

Вищим критерієм надійності історичного писемного джерела є перевірка та підтвердження достовірності висвітлених в цьому джерелі конкретних подій і явищ. Наприклад, в документі [15], написаному турецьким правителем Сулейманом Законодавцем (роки правління: 1520–1566) та адресованому санджаку-бею Кафи Сінану-бею, в якому йдеться про діяльність гетьмана Дмитра Вишневецького читаємо:

«Дмитраш [Дмитро Вишневецький] з усіма черкеськими загонами насамперед почав наступ на фортецю Азов, а потім передумав робити це і вирішив спочатку захопити острівні фортеці. Тому необхідно було забезпечити оборону Азова та інших фортець...» тощо.

Проблема, пов'язана з атрибуцією зазначеного документа, а саме напис, що має вказувати на місце складання відповідного документа (нижче подаються фрагменти з цього документа), прочитати не вдається, оскільки він нерозбірливий, але ми можемо припустити, що місцем написання відповідного документа було м. Стамбул. Текст «*من أمس* / *semâne*» та «*تيس'اميس* / *tis'a-mie*», зазначену дату написання досліджуваного нами документа (908 рік за календарем гіджрі = 1503 рік за християнським календарем) вважаємо неточною.

З огляду на згадані події, пов'язані з політичною діяльністю гетьмана Дмитра Вишневецького (зокрема, йдеться про його стосунки з кримським ханом Девлетом Гіраєм I, який правив у 1551–1577 pp.), напрошується висновок про те, що досліджена нами тугра належала султанові Сулейману Кануні/Законодавцю, отже датою написання тексту «*من أمس* / *semâne* [تا نيتتسي / *sittîn*] та «*تيس'اميس* / *tis'a-mie*», що в перекладі з арабської мови взагалі означає «968 рік за календарем гіджрі», відповідає 1561 року за християнським календарем. Тобто можемо припустити, що в зазначеному нами тексті було пропущено арабське слово «*نيتتسي* / *sittîn*», яке означає «шість». Таким чином, нами встановлено, що датою написання досліджуваного документа є

³ Лист (з оригіналом згідно) Басараби Матвія до Кемени Івана про розташування війська Богдана Хмельницького і татарських військ. *Tergovista*, 27 липня 1652 р. : [пер. укр.], фрагмент (27 липня 1652 р.). — ЦДІАУ у м. Львові. — Ф. 132, оп. 1, спр. 256, арк. 1–2; Лист Богдана Хмельницького з табору під Львовом до Магістрату з повідомленням про захоплення м. Кракова військами шведського короля, про союз Запорозького війська з Росією та Швецією. — ЦДІАУ у м. Львові. — Ф. 132, оп. 1, спр. 12; Лист австрійського імператора Леопольда I до польського короля Яна III Собеського з привітанням з нагоди перемоги над турками і татарами (1 листопада 1694 р.) : [оригінал]. ЦДІАУ у м. Львові. — Ф. 132, оп. 1, спр. 126.

приблизно 4–14 червня 1561 року за християнським календарем.

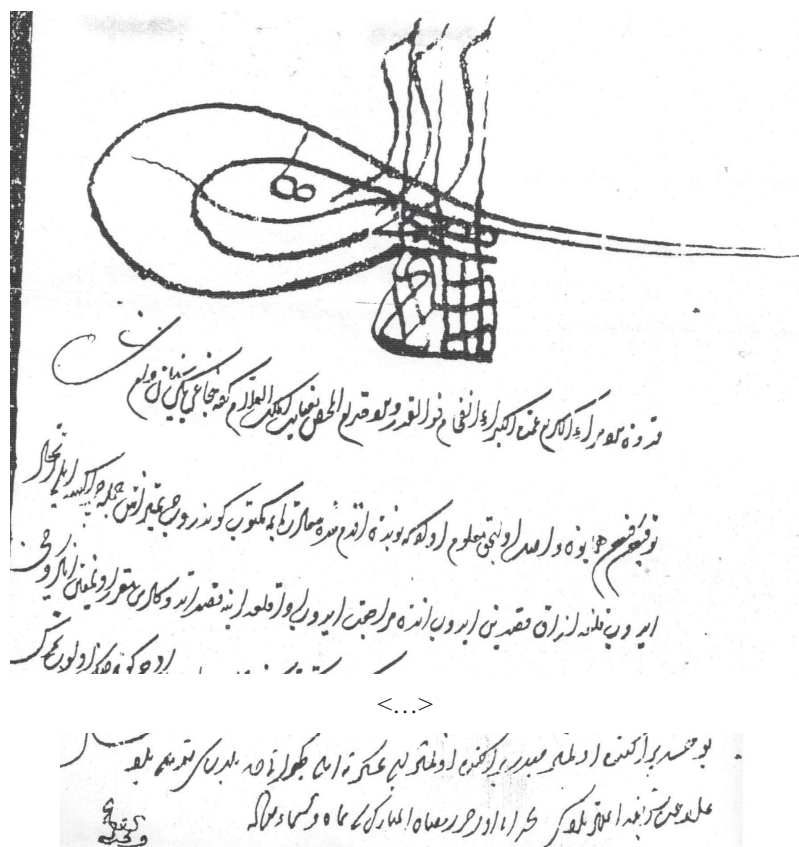
Методика дослідження вищезазначених писемних пам'яток і архівних документів має свою специфіку. Окрім атрибуції джерел забезпечується лексичне, граматичне та історичне тлумачення літописів, тобто встановлюється, яку саме думку хотів висловити автор літопису, а в деяких випадках доводиться здійснювати і певну реконструкцію самих арабографічних тюркськомовних джерел.

Методика дослідження вищезазначених писемних пам'яток і архівних документів має свою специфіку. Окрім атрибуції джерел забезпечується лексичне, граматичне та історичне тлумачення літописів, тобто встановлюється, яку саме думку хотів висловити автор літопису, а в деяких випадках доводиться здійснювати і певну реконструкцію самих арабографічних тюркськомовних джерел.

1. Дашкевич Я. Майстерня історика : Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Я. Дашкевич. — Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. — 792 с. — С. 145–146.
2. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії / Л. О. Зашкільняк. — Львів: ЛОИМІО, 1996. — 96 с.
3. Історичне джерелознавство : підручник / [за ред. Я. С. Калакури]. — К. : Либідь, 2002. — 488 с.
4. Культура перекладу китайської та японської прози й поезії: світоглядний аспект / [Дроздова С., Джанкьозова Л., Купко Д., Дудченко Ю. ; за ред. В. Ф. Резаненка]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 85 с.
5. Мусієнко В. Методологія / В. Мусієнко // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін.]. — К. : Вища шк., 2002. — 430 с. — С. 242–243.
6. Туранли Ф. Г. Особливості написання давньотюркських текстів / Ф. Г. Туранли // Магістеріум. Мовознавчі студії. — К., 2011. — Вип. 43. — С. 91–95.
7. Туранли Ф. Методологічні проблеми дослідження османської історії / Ферхад Туранли // Матеріали міжнародної наукової конференції «Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки» ; (Київ, 28–30 травня 2008 р.). — К. : ТОВ «Видавництво Аратта», 2009. — 328 с. — С. 269–281.
8. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / Ф. Туранли. — К. : Вид-во Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010. — 368 с. — С. 28–41.
9. Aktan Ali. Osmanlı paleografyası ve siyasi yazışmalar / Ali Aktan. — İstanbul : Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı Yayınları, 1995. — S. 178–179.
10. Babinger Franz. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri / Franz Babinger ; Çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok. — Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982. — 502 s.
11. Davutoğlu Ahmet. Genel Dünya Tarihi içinde Osmanlı'nın yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin yeniden yorumlanması / Ahmet Davutoğlu // Osmanlı. — Ankara, 1999. — Cilt 7. — S. 674–680.
12. İpşirli Mehmet. Osmanlı Tarih Yazıcılığı / Mehmet İpşirli // Osmanlı. — Ankara, 1999. — Cilt 8. — S. 247–256.
13. Tezcan Baki. II. Osman örneğinde 'İlerleme' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı / Baki Tezcan // Osmanlı. — Ankara, 1999. — Cilt 7. — S. 658–668.
14. Togan A. Zeki Velidi. Tarihte Usûl / Togan A. Zeki Velidi. — İstanbul, 1985 'Enderun Kitabevi'. — S. 206–212.
15. TSMA-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (Архів Музею Палацу Топкапи). — No: E. 610/17.

Додаток 1

Факсиміле документа (фрагмент)

Додаток 2

Транслітерація тексту документа

TUĞRA

1 - K ı d v e t ü ' l - ü m e r â i ' l - k i r â m
umdetü'l-küberâi'l-fihâm ze'vî'l-kadr ve'l-ihtriâm
el-muh[t]assu bi-inâyeti'l-meliki'l-allâm Kefe
Sancağı Beği Sinân dâme hutimet avâkıbîhû
bi'l-hayr ki,

2-tevkî-i refi-i Humâyûn vâsıl olacak ma-lûm
ola ki bundan akdem Sûdde-i Sa-âdet-me'âbıma
mektûb gönderip Tîmîraş cümle Çerâkise ile ittihâd

3-edip Kal-a-i Azak kasdın edip ondan müracaat
edip ol kalelerine kasdettikleri mukarrer olunmağın
onlar dahi

4-hırâset olunup ba-de-hu müfsid-i mezbûr Rus
<...>

18-alâmet-i şerîfe i-timâd kılasın tahrîren fi
evâhir-i Ramazânü'l-mübârek sene semâne [ve
sittîn] ve tis-a-mi'e

Be-makâm-ı (...) el-mahrûse

Додаток 3

Трансформований текст документа

TUĞRA

S1-Cömert yöneticilerin önde geleni, nüfuz ve
itibâr sahibi büyüklerin dayanağı, çok bilgili
meliklerin yardımına özel kudret ve saygı sahibi
Kefe Sancağı Beyi Sinan — sonu sürekli hayırolsun
ki,

S2-Fermânım ulaştığında bilinsin ki bundan
önce Mutluluk dolu eşliğime mektub gönderip
Timiraş bütün Çerkesler ile birleşip

S3-Azак Kalesi'ne saldırmağa kastedip o
sebeple müracaat edip ol kalelerine kastettiklerine
karâr verilmiş olup o kaleler de

S4-korunup daha sonra bahsi geçen fesadçı Rus
<...>

S18-şerefli tuğraya güvenesin dokuz yüz [altmış]
sekiz senesinin Ramazanü'l-Mübârek ayının son
gününde yazıldı (Miladi 1561 senesi 4–14 Haziran)
(?)'de yazıldı

Belgenin yazıldığı yer okunamamakta [İstanbul].

Додаток 4

Адекватний переклад тексту документа¹
українською мовою з коментуваннямТУГРА²

Доброзичливому Правителю санджаку-бею³
Кафи⁴ Сінану, міцній опорі великих [людей],
який користується великою повагою та довірою
[всіх]; володіє глибокими знаннями, має особли-
ву силу та ставиться з повагою до допомоги від
великих [правителів], нехай Він⁶ буде славетним
довгий час.

Отримавши мій цей наказ⁷, знай, що це відпо-
відь твого⁸ раніше надісланого у мій щасливий
палац⁹ листа з повідомленням про те, що Дми-
траш¹⁰ об'єднався з усіма черкесами¹¹ і вирішив
напасти на фортецю Азов¹², що перебувала під
захистом. Вказаний руйнівник¹³ разом з черкеса-
ми та русами¹⁴

<...>

Місце написання не читається [Стамбул]

Остання декада місяця рамазану 968 року за
календарем гіджрі (за християнським календа-
рем приблизно 4–14 червня 1561 рік).

¹ TSMA («Архів музею в палаці Топкапи»). No: E. 9300/14. Текст документа складається з 18 рядків; написаний османсько-тюркською мовою у стилі діва-

ни і зберігається в архіві музею в стамбульському палаці Топкапи. Дату написання цього документа було встановлено: це приблизно 4–14 червня 1561 рік за християнським календарем.

² Тугра (т. м. *tuğra*) — печатка (монограма, вензель) з підписом, що ставилася у верхній частині документів тюркського правителя із зазначенням його імені, родоводу та чеснот. Такою печаткою користувались і османські володарі. Зазначена нами тут тугра належала султану Сулейману Кануні/Законодавцю (роки правління: 1520–1566); на ній було вказано таке: «*Şah Süleyman bin Selim han el-muzaffer daima*», що в перекладі означає «*Шах Сулейман, син Селіма, є завжди переможцем*». З огляду на вищезазначені події, пов'язані з політичною діяльністю гетьмана Дмитра Вишневецького (зокрема йдеться про кримського хана Девлета Гірая I, який правив у 1551–1577 рр.), досліджена нами тугра належала султанові Сулейману Кануні/Законодавцю, отже датою написання тексту є «semâne [ve sittîn] ve tis'a-mie», що в перекладі з арабської мови означало б «968 рік за календарем гіджрі» (1561 рік за християнським календарем). Тобто, в нашому випадку можемо припустити, що в зазначеній частині тексту було пропущено арабське слово «sittîn», яке означає «шість». Таким чином, встановленою нами датою написання дослідженого докумен-

та є приблизно 4–14 червня 1561 року за християнським календарем.

³Правитель міста, також командир загону *cinazig* (т. м. *sipahi* означає загін вершників в Османській державі, які були власниками *тимару* (т. м. *timar* — земельна ділянка за часів правління анатолійських сельджуків та османів, що давала щорічний прибуток у розмірі 320 тисяч акче). Див.: *Türkçe Sözlük*. — Ankara, 1998. — Cilt. II. — S. 2216; Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni harflerle)*. — Ankara, 1993. 11. Baskı. — S. 955.

⁴فك «Kefe» — укр. м. *Кефе* чи *Кафа* (сучасна Федосія) — означає *тарілка від терезів* (тюрк. *terazi*). Це відоме місто в XIV-XV ст. було центром генуезьких колоній у Криму, та потім його захопили тюрки, і з 1475 року це місто стало важливим портом османських володінь у Криму та на Азовському морі і великим центром торгівлі в регіоні Чорного моря, зокрема

торгівлі невільниками. (*Devellioğlu, F.* — Op. cit. — S. 502; *Левассер де Боплан Г.* Опис України. — С. 177, прим. 215, *Я. Дашкевича; Тунманн.* Значч. праця. — С. 72, прим. 9). Можна припустити, що саме з причини торговецької діяльності тюрки й дали містові назву, пов'язану з терезами — основним механічним засобом здійснення торговецьких операцій.

⁶ Йдеться про наказ султана Сулеймана Кануні «Законодавця».

⁷ Див.: прим. 6.

⁸ Див. прим. 3.

⁹ Йдеться про палац султана у Стамбулі.

¹⁰ Йдеться про гетьмана Дмитра Вишневецького.

¹¹ Черкеси були значним осередком формування українського козацтва.

¹² Azak (т. м.), що у гирлі річки Дону.

¹³ Див.: прим. 10.

¹⁴ Очевидно, йдеться про українських козаків.

Ferhad Turanly

THE METHODOLOGICAL VIEW ON THE PROBLEM OF REINTERPRETATION OF THE TURKIC TEXTS THAT HAVE ARABIAN GRAPHICS

The article deals with the methods of linguistic and source analysis of Turk-Ottoman sources. The main attention is paid to the interpretation of texts that are transliterated from the original language and properly transformed according to the modern Turkish language rules. Methods of text adaptation are applied and adequate translation into Ukrainian and detailed comments are given.

Key words: sources of Turk origin that have Arabic graphics, methods, linguistic analysis, translation into Ukrainian.

Матеріал надійшов 14.11.2012.

УДК 811.161.2'374.822+811.162.1'374.822

Ярун Г. М.

«УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА»: ДО ПИТАННЯ ПРО ОБРИСИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕРЕКЛАДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей лексикографічної інтерпретації перехідних мовних явищ в «Українсько-польському словнику еквівалентів слова», його ролі та місцю у вітчизняній перекладній лексикографії.

Ключові слова: еквівалент слова, перекладна лексикографія, перехідне явище, мовна одиниця, лексикографічна інтерпретація, форма і зміст.

Лексикографія має надзвичайно важливе значення у сучасній вітчизняній та світовій науці як особлива лінгвістично забезпечена технологія, в якій органічний зв'язок теоретичних і практич-

них результатів дослідження мови синтезований їх осмисленням у доволі жорстких термінах словникової інтерпретації. Це дає підстави багатьом ученим вважати, що «будь-яка лінгвістична